

ILLIRII ÎN DACIA ROMANĂ PE TEMEIUL DATELOR EPIGRAFICE

DE

D. PROTASE

În cadrul colonizării Daciei, cu mulțimi de oameni veniți *ex toto orbe Romano*¹, illirii ocupă un loc important, fapt dovedit în primul rînd de inscripții.

Statistica actuală arată că din totalul de peste 3 000 antroponime cunoscute în inscripțiile Daciei, numele de persoană illire sînt în număr de 124, adică 4%. Ele se situează pe locul al treilea, după cele romane (peste 2 200 = 74%) și de factură greco-orientală (circa 420 = 16%), depășind cu mult numele traco-dace (64 = sub 3%) și celtice (circa 74 = 3%), luate separat².

De relevat că antroponimele illire nu au o repartitie cît de cît uniformă în spațiul Provinciei Dacia, ci ele se masează cu deosebire în regiunea auriferă din Munții Apuseni (Alburnus Maior — Roșia Montană, Ampelum-Zlatna, Abrud). Aici se cunosc 74 de nume illire, din care 43 figurează în cunoscutele tăblițe cerate, iar celelalte în inscripții pe piatră, puse tot de persoane de origine illiră³. Această situație specială, observată de foarte multă vreme, se explică prin colonizarea oficială, organizată, a unor grupe mari de illiri dalmatini, cu scopul de a exploata bogatele mine de aur de aici⁴. În celelalte părți ale Daciei, după cum indică onomastica, illirii apar relativ dispersați, dar sînt menționați totuși în alte 22 localități (orașe, castre, așezări rurale), majoritatea acestora fiind situate în Transilvania (vezi harta).

Antroponimele illire cele mai frecvente în Dacia se dovedesc a fi *Bato*, *Das(s)ius*, *Epicadus*, *Plator*, *Scenobarbus*, *Verzo*, răspindite peste tot⁵. Cu excepția numelui *Prinada* (vezi *infra*), ele se întîlnesc și în alte

¹ Eutropius, VIII, 6, 2.

² Repertoriul numelor de persoană din Dacia romană a fost întocmit de I. I. Russu, AISC, 4, 1944, p. 186—233; 5, 1949, p. 282—296. Dar descoperirile ulterioare de inscripții au adus unele modificări în vechea statistică (cf. M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 254). Pentru illiri, la repertoriul amintit se mai adaugă acum antroponimele din inscripțiile găsite la Gherla, Brincovenеști, Zlatna, Sighișoara și în alte cîteva locuri (vezi I. I. Russu, în *Colloques internationaux du Centre national de la recherche scientifique*, nr. 564. *Onomastique latine*, Paris, 13—15 oct. 1975, Paris, 1977, p. 353—363). Cu privire la illirii din zona auriferă Alburnus Maior, trimitem la studiile întocmite de S. Mrozek, *Apulum*, 7, 1968, 1, p. 307—326 și A. Sintimbreanu—V. Wollmann, *Apulum*, 12, 1974, p. 340—379, unde se dau și liste de antroponime illire.

³ I. I. Russu, AISC, 4, 1944, p. 198—215.

⁴ Cf. D. Tudor, *Istoria României*, București, 1, 1960, p. 401; M. Macrea, *op. cit.*, p. 252.

⁵ I. I. Russu, *op. cit.*

părți ale Imperiului roman⁶. Observăm însă că sistemul antroponomastic a fost mult influențat de situația juridică și de gradul de romanizare al diferitelor comunități și persoane. Așa, de pildă, alături de nume personale illire, urmate de un patronimic illir la genitiv, sint frecvente și

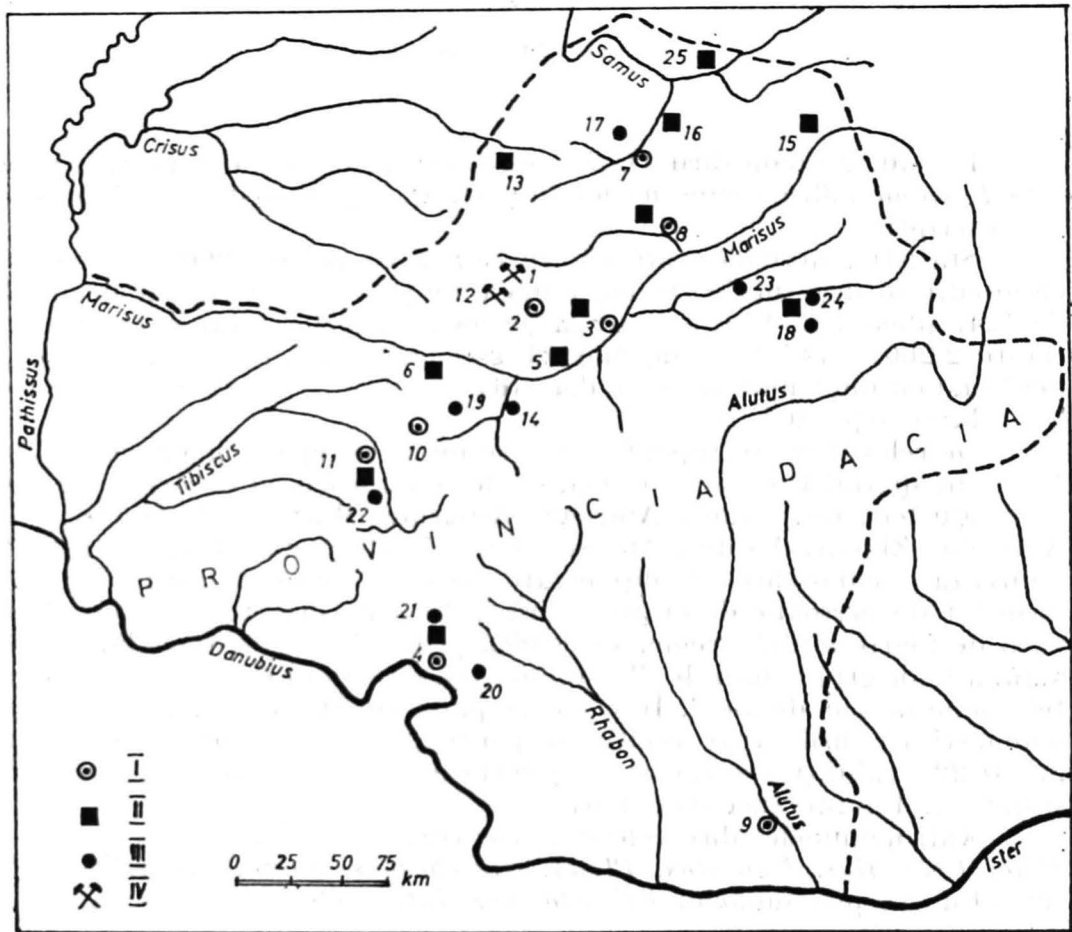

Fig. 1. Răspindirea în Dacia romană a inscripțiilor care conțin antroponime illire: I. Oraș roman, II. Castru roman, III. Așezare rurală, IV. Mine de aur. 1 Alburnus Maior (Roșia Montană), 2 Ampelum (Zlatna), 3 Apulum (Alba Iulia), 4 Drobeta (Drobeta Turnu Severin), 5. Germisara (Cigmău), 6. Micia (Vețel), 7. Napoca (Cluj-Napoca), 8. Potaissa (Turda), 9. Romula (Reșca), 10. Ulpia Traiana Sarmizegetusa (Sarmizegetusa), 11. Tibiscum (Jupa), 12. Abrud, 13. Bologa, 14. Bretea, 15. Brincovenesti, 16. Gherla, 17. Girbău, 18. Brădeni (Hendorf), 19. Ostrov, 20. Zegaia, 21. Dilma, 22. Slatina-Timiș, 23. Botorca, 24. Sighișoara, 25. Ilișua.

combinațiile între nume illire și nume romane. Se întilnesc multe persoane, de certă origine illiră, care poartă nume individual roman și patronimic illir (*Saturninus Scenobarbi*, tab. cer. XX; *Maximus Batonis*, tab.

⁶ I. I. Russu, *Illirii*, București, 1969, p. 162–266. — Referitor la onomastica illiră în general, vezi repertoriile alcătuite de R. Vulpe, ED, III, 1925, p. 129–148; H. Krahe, *Lexikon altillyrischer Personennamen*, Heidelberg, 1929; A. Mayer, *Die Sprache der Illyrier*, Wien, I, 1957; II, 1959, in *Schriften der Balkan-Kommission (linguistische Abteilung)*, XV și XVI.

cer. VI; *Rufus Platoris*, CIL, III, 1271; *Aelius Tatonis*, CIL, III, 843) ori gentiliciu roman și cognomen illir (*Aelius Plator*, tab. cer. I; *Aurelius Epicatius*, CIL, III, 920; *Antonius Senecio*, CIL, III, 1121) sau antroponim illir și poreclă romană (*Plator Acceptianus*, tab. cer. VIII; *Plaetoria Maxima*, CIL, III, 1269) ori chiar *tria nomina*, după sistemul roman (*L. Dasumius Priscus*, CIL, III, 1476; *C. Iulius Tato*, CIL, III, 7880; *M. Aurelius Dassius*, CIL, III, 851). Uneori illirii din Dacia își adaugă la numele lor și un determinativ al originii (ethnicon): *Dassius Verzonis*, *Pirusta ex Kavieretio* (tab. cer. VI) *Planus Verzonis Sclaietis* (tab. cer. VI), *Liccius Epicadi Marcinie(n)si* (tab. cer. VI), *Aelius Platoris Geldonis* (tab. cer. I), *T. Aurelius Aper, Delmata ... ex m(unicipio) Splono* (CIL, III, 1322)⁷.

Desigur că illirii în Dacia erau mai numeroși decât îi arată onomastica: mulți se ascund sub nume de cea mai bună factură romană și nu sînt puțini aceia care nu și-au menționat originea etnică sau teritorială. Apoi, nu toate familiile de origine illiră au avut o situație materială atît de bună, care să le permită a ridica costisitoare monumente epigrafice sau sculpturale.

Nu se cunoaște, deocamdată, decît în redusă măsură statutul juridic al illirilor din provincia Dacia. Totuși, din atestările existente se vede că mulți dintre ei aveau cetățenia romană, dar cei mai mulți erau *peregrini*. Acest lucru rezultă din sistemul antroponomastic, care poate furniza indicii — uneori demne de încredere — cu privire la situația juridică a diferiților indivizi. Astfel, cei care purtau un *nomen gentile* roman, urmat de un *cognomen* illir, au putut fi cetățeni romani (*Aelius Plator*, *Antonius Senecio*, *Aurelius Scenobarbus* etc.), ca și purtătorii de *tria nomina*. În schimb, cei cu un singur antroponim, însoțit de un patronimic la genitiv, dar fără *nomen gentile*, pot fi considerați *peregrini* (*Sutta Epicadi*, *Senecio Suri*, *Ulcudius Baedari* etc.). În general, adoptarea de nume romane, a sistemului onomastic roman, reflectă gradul avansat de romanizare în comunitățile illire, atît în patria lor de origine, cît și în Dacia⁸.

În regiunea minelor de aur din Munții Apuseni colonizată cu illiri, pe lângă cîteva atestări de toponime autohtone (*Alburnus Maior*, *Cartum*, *Deusara*, *Imenosum Maius*, *Resculum*), în tăblițele cerate apar și alte nume de localități⁹. Unii învățați din trecut considerau că ele se referă la realități locale daco-getice¹⁰, dar de fapt aceste denumiri sînt străine de geografia și toponimia Daciei și desemnează sate sau tîrguri din Dalmatia. Este vorba de localitățile *Tovetae*, *Kavieretium*, *Sclaietae*, *Marcinium*, *Nocnetae* (?), *Geldonae* (?), care apar ca ethnicon după numele personale *Bato*, *Dasius*, *Planus*, *Plator*, *Verzo* etc. După cum convingător s-a arătat în timpul din urmă, ele constituie atestări *unice* ale unor modeste așezări balcanice, de unde au venit illirii în zona auriferă dacică¹¹. Trans-

⁷ Em. Popescu, StCl, 9, 1967, p. 182—194.

⁸ I. I. Russu, IDR, I, 1975, p. 184—185.

⁹ I. I. Russu, *Revue de linguistique* (București), 1959, p. 161—168.

¹⁰ C. Gooss, AVSL, 13, 1876, p. 323; J. Jung, *Roemer*, p. 107; idem, *Fasten*, p. 162, C. Patsch, în RE, III, 1805—1806; V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 271—274.

¹¹ I. I. Russu, IDR, I, p. 186—191.

plantarea unor nume de localități illire în Dacia de către coloniștii-mineri dalmatini—*Kavieretium* sau *K(astelum) Avieretium*—, presupusă de unii istorici¹², nu se poate susține prin nici o probă documentară peremptorie, deși faptul ar părea firesc la prima vedere.

Inscripții funerare (încă inedite), descoperite prin anii 1969—1970 într-un cimitir de incinerare rural din secolele II—III, la Sighișoara, ne furnizează date interesante despre o comunitate agricolă-pastorală de illiro-celto-pannoni, dintre care unii poartă nume ca: *Dasmenus*, *Senecio*, *Prinada*, *Surilla*, *Surinus*, *Sanilis*. Avem aici dovada că și din sudul Pannoniei au venit în Dacia Superioară grupuri compacte de coloniști civili, romanizați, de neam illir.

Ocupația, starea social-economică a illirilor din Dacia¹³ apar extrem de variate, încadrându-se în numeroase compartimente ale vieții social-economice, administrative, militare, religioase. Inscripțiile îi arată ca lucrători în minele de aur (zona Alburnus Maior), militari cu diferite grade și servicii în trupele auxiliare (CIL, III, 843, 1121, 7800, 14216, *tab. cer.* VI; AISC, I, 1928—1932, p. 59—60), militari și veterani ai legiunilor XIII Gemina și V Macedonica (CIL, III, 1476; AISC, III, 1941, p. 327), negustori și oameni de afaceri (*tab. cer.* VI), săteni agricultori și crescători de vite (Sighișoara), funcționari municipali și mari proprietari funciari (CIL, III, 8008). În secolul al III-lea, un *C. Venetius Privatus* este chiar *aug(ustalis) col(oniae) Sarmiz(egetusae) metropolis* (CIL, III, 1515), iar acel *T. Aurelius Aper*, pomenit mai sus, era un fel de primar (*princeps*) al unei așezări rurale miniere illire.

Revenind la zona minelor de aur din Munții Apuseni, trebuie să subliniem din nou faptul că ea era cel mai important centru al illirilor dalmatini în Dacia. Colonizarea a început aici masiv încă în vremea lui Traian, continuându-se și sub împărații următori. Aici, illirii posedau imobile (*tab. cer.* VIII), dezvoltau activități economice și comerciale (*tab. cer.* II, V, XII, XIV, XX), foloseau muncitori salariați (*tab. cer.* XI) și aveau chiar și sclavi (*tab. cer.* VI, VII). Dar majoritatea lor erau muncitori mineri, de obicei neștiutori de carte, fapt specificat cu regularitate în contracte („*quia se litteris scire negavit*”).

Populația minieră (lucrători, tehnicieni, șefi de mină, arendași), în general forță de muncă liberă, o găsim organizată uneori în colegii profesionale și funerare (*tab. cer.* I, XV; CIL, III, 1270, 7822, 7827). Inscripțiile atestă în aceste *collegia* persoane cu nume illire, dar existența însăși a unui *collegium Baridustarum* (Dacia, 7—8, 1941, p. 302; AnnEp, 1944, 24) se pare că indică și formarea de colegii numai din illiri. Dealtfel, constituirea în colegii separate, după etnia celor imigrați, nu este ceva neobișnuit în Dacia, cum arată, de pildă, acel *collegium Galatarum* de la Napoca (CIL, III, 1394) ori alte colegii similare din Apulum (*Asiani*) sau din Germisara (*Ponto Bithyni*)¹⁴.

Organizarea exploatărilor aurifere s-a făcut, fără îndoială, după model dalmatin. Chiar și primul *procurator aurariarum*, M. Ulpus Her-mias (CIL, III, 1312), în vremea lui Traian, a fost transferat în Dacia

¹² C. Daicoviciu, *Dacia*, N.S., 2, 1958, p. 273.

¹³ În această privință, vezi S. Mrozek, *loc. cit.*

¹⁴ M. Macrea, *op. cit.*, p. 322.

din Dalmatia. Apoi, se păstrează — după cit se pare — chiar și unele aspecte din modul de viață, unele obiceiuri și chiar forme de așezări și de organizare arhaice din ținuturile de origine illire, cu acei „*principes Dalmati*”¹⁵ și „*K(astella)*” — *K(astellum) Baridustarum*, *K(astellum) Ansum* — tipuri de așezări rustice montane, avînd probabil și un caracter militar¹⁶.

Illirii dalmatini, în special seminițiile *Pirustae* și *Baridustae*, formau în ținutul aurifer grupuri relativ compacte, veritabile enclave etnice (*vicus Pirustarum*), mai ales în prima jumătate a secolului al II-lea. Dar datele epigrafice (*tab. cer.* I, II, III, V, VII, VIII, IX, X, XII, XIII, XIV, XVII, XX, XXIII, XXIV; CIL, III, 1260, 1262, 1264—1266, 1268, 1271, 1272, 7820, 7830 = 1236, 7831) și alte documente (toponimice și arheologice) demonstrează că în regiunea respectivă se găseau, alături de mineri illiri, și persoane ori chiar comunități de alt etnic: autohtoni daci, orientali, greci etc., elemente deplin romanizate sau într-un avansat stadiu de romanizare¹⁷.

Se știe că, după cucerirea romană, în Dalmatia și Pannonia s-au constituit de îndată trupe auxiliare de illiri (vreo 11 cohorte și 10 alae), care în majoritatea lor au fost duse și cantonate în alte părți ale imperiului (Germania, Britannia, Africa etc.).

Cit privește Dacia, aici sînt documentate epigrafic următoarele trupe de illiri sau cu predominantă compoziție etnică illiră :

1) *Vexillatio equitum Illyricorum* este menționată în diploma din anul 129 printre trupele Daciei Inferior (CIL, XVI, 75)¹⁸, fără loc de staționare precizat. Se crede că ea a fost înființată cu ocazia războaielor de cucerire a Daciei și trimisă cu misiuni speciale în noua provincie¹⁹.

2) *Numerus (equitum) Illyricorum* se cunoaște din două inscripții (CIL, III, 1197; VIII, 9358 = ILS, 2738 : *numerus Illyricorum*), o ștampilă tegulară și din diploma militară de la Palamarca (Bulgaria), eliberată în anul 140 soldatului bess, *Bithus Solae*²⁰. Locul de garnizoană nu se cunoaște, deocamdată.

3) *Numerus equitum electorum ex Illyrico*, probabil unitate deosebită de precedentă, este amintită într-o singură inscripție (CIL, XI, 395 = ILS, 2739), dar nu apare în nici o diplomă militară. Nu i se cunoaște locul de staționare²¹.

4) *Ala I n(umeri) Illyricorum*, cunoscută numai dintr-o ștampilă tegulară (CIL, III, 6284 = 8074,7) și o inscripție pe piatră, ambele descoperite în castrul de la Brincovenesti (Transilvania), unde trupa își avu-

¹⁵ Em. Popescu, *loc. cit.*

¹⁶ C. Daicovicu, *op. cit.*, p. 259—266.

¹⁷ J. Jung, *Fasten*, p. 159; V. Pârvan, *op. cit.*, p. 272—278; C. Daicovicu, *loc. cit.*; I. I. Russu, *IDR*, I, p. 186—189; D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticei*, București, 1966, p. 63; S. Mrozek, *op. cit.*, p. 314—315.

¹⁸ W. Wagner, *Die Dislocation der römischen Auxiliär formationen . . .*, Berlin, 1938, p. 51—52; D. Tudor, *OR*², p. 339—340.

¹⁹ D. Tudor, *loc. cit.*

²⁰ B. Gerov, *Klio*, 37, 1959, p. 196—198; idem, *AnnÉp.*, 1962, 264 : *numerus equitum Illyricorum*; G. Bakó, *SCIV*, 26, 1975, 1, p. 141—146.

²¹ D. Tudor, *op. cit.*, p. 353.

sese garnizoana permanentă ²². Se pare că unitatea s-a format prin transformarea în *ala* a menționatului *numerus (equitum) Illyricorum*, rezultat și el din *vexillatio equitum Illyricorum* ²³.

5) O enigmatică *ala electorum* apare în inscripții din prima jumătate a secolului al III-lea la Cășei, în nordul Daciei. Ea a fost pusă în legătură sau chiar considerată identică cu *vexillatio equitum Illyricorum* ²⁴.

Militari izolați sau grupuri mici de illiri, încadrați în formații auxiliare cu alte epitete etnice sau chiar în legiuni, se întilnesc frecvent în Dacia ²⁵, ca și elemente civile de origine illiră, romanizate, venite din alte provincii sau chiar din Italia ²⁶.

Așadar, din datele epigrafice ²⁷ reiese că illirii constituie, încă din epoca lui Traian, o componentă însemnată a colonizării romane în Dacia. Civili sau militari, oameni de cele mai diferite condiții sociale, de la lucrătorii în mină și sătenii agricultori și pînă la înalți funcționari municipali sau mari proprietari funciari, illirii împinzesc spațiul provinciei Dacia. Grupul cel mai numeros, relativ compact, rămîne însă populația de mineri adusă din Dalmatia centrală și meridională și așezată în zona Alburnus Maior, pentru exploatarea minelor de aur. În restul Daciei, atît în orașe, cît și mediul rural, illirii formează grupuri mult mai mici sau reprezintă familii rătăcite venite din provincii romane mai vechi, în cadrul procesului general de colonizare. Populația de origine illiră, latinofonă, purtătoare a civilizației și modului de viață roman provincial, a fost incontestabil un factor activ de romanizare în spațiul dacic.

LES ILLYRIENS EN DACIE À LA LUMIÈRE DE L'ÉPIGRAPHIE

RÉSUMÉ

Dans la présente étude l'auteur s'occupe des Illyriens attestés par les inscriptions de la Dacie, démontrant d'une manière convaincante qu'ils ont joué un rôle important dans la colonisation de la Province de Trajan. Dans le cadre général de l'anthroponymie de la Dacie sont examinés les

²² D. Protase-A. Zrinyi, *Marisia*, 5, 1975, p. 57—69; D. Protase, *Studien zu den Militärgrenzen Roms, II, Vorträge des 10. Internationalen Limeskongresses in der Germania Inferior*, Köln-Bonn, 1977, p. 383—386. Nu putem fi de acord cu I. I. Russu (*SCIVA*, 28, 1977, 1, p. 99—101), după care numele unității de la Brincovenești ar fi *ala Inlyricorum* (!) și fără număr de ordine, deoarece asemenea lectură este contrazisă de textele epigrafice existente. Cu alt prilej vom stărui în mod special asupra acestui chestiuni.

²³ H. T. Rowell, in *RE*, XVII, 1937, col. 1 335; W. Wagner, *loc. cit.*

²⁴ I. I. Russu, *ActivMuz.*, 2, 1956, p. 121—131.

²⁵ Vezi, *exempli gratia*, în *coh. III Campestris* (CIL, III, 14216), *ala Batavorum* (CIL, III, 7800), *ala Bosporanorum* (CIL, III, 1197), *ala Pannoniorum* (D. Protase, *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 339—344).

²⁶ S. Mrozek, *op. cit.*, p. 314—315.

²⁷ Notăm că arheologia furnizează materiale documentare în plus referitoare la provincialii romani de origine illiră, detectabili în special prin ritul funerar și formele sepulcrale. În acest sens, vezi M. V. Garašanin, *Godišnjak Sarajevo*, 6, 1968, 4, p. 5—26 (text sîrbesc) și p. 27—34 (rezumat francez); M. Babeș, *RESEE*, 8, 1970, 4, p. 727—730; D. Protase, *Apulum*, 12, 1974, p. 155—157.

noms illyriens, les lieux où les colons d'origine illyrienne sont mentionnés par les inscriptions, leur occupation et les troupes auxiliaires à composition ou à prédominance illyrienne. On constate que cette population parlant le latin, porteuse de la civilisation et du mode de vie romains provinciaux, a été un facteur actif de romanisation dans l'aire dace. Le texte intégral de l'étude paraîtra en français, dans *Godišnjak* (Sarajevo), en 1978.

EXPLICATION DE LA FIGURE

Fig. 1. La diffusion en Dacie romaine des inscriptions contenant des noms personnels illyriens: I. Ville romaine; II. Camp romain; III. Etablissement rural; IV. Mines d'or. 1 Alburnus Maior (Roşia Montană), 2 Ampelum (Zlatna), 3 Apulum (Alba Iulia), 4 Drobeta (Drobeta-Turnu Severin), 5 Germisara (Cigmău), 6 Micia (Veşel), 7 Napoca (Cluj-Napoca), 8 Potaissa (Turda), 9 Romula (Reşca), 10 Ulpia Traiana Sarmizegetusa (Sarmizegetusa), 11 Tibiscum (Jupa), 12 Abrud, 13 Bologa, 14 Bretea, 15 Brincovenesti, 16 Gherla, 17 Gîrbău, 18 Brădeni (Hendorf), 19 Ostrov, 20 Zegaja, 21 Dîlma, 22 Slatina-Timiş, 23 Botorca, 24 Sighişoara, 25 Ilişua.